

Szabolcsi Miklós: Érik a fény

Több évtizedes kutatómunka eredménye Szabolcsi Miklós monográfiásorozatának e második darabja, mely a *József Attila élete és pályája 1923—1927* alcímet viseli.

Az első kötet, a *Fiatál életek indulójának* megjelenése (1963) óta eltelt 14 év — illetve az 50-es évek elejétől megkezdett József Attila-kutatások immár *harmadik évtizede* — néhány szomorú kortársi példával szemben nem a véglegesség illúzióját kergető, az absztrakt tökéletességet hajszoló tudományos tehetetlenség hiátusa, nem a terméketlenséget, az alkotói csődöt leplező-kompenzáló-megszépítő szcientista fölény időszaka Szabolcsi Miklós műhelyében. Felesleges bizonygatni: a József Attila életművét kutatómunkájának és irodalomértelmezésének tengelyébe állító tudós „közben” megjelent elméleti, esztétikai, kritikai munkái is a költő lírájával, esztétikai örökségével való állandó s megtermékenyítő birkózást tanúsítják. A pályaképnek ez a második kötete harsány, önmutogató hivatkozások nélkül is gazdagon épít Szabolcsi e „közbülső” munkáinak szemléletformáló, módszerfrissítő eredményeire, az elmúlt másfél évtizedben kiküzdött elméleti-történeti távlatokra.

Ami pedig a munka méreteit illeti: mindenféle rejtett, elharapott ironikus célzással, közvetett kritikával szemben hadd utaljak röviden a pályakép-monográfia már eddig is sokak által méltatott alaposágára, igényességére, tartalmi, mennyiségi és minőségi értelemben vett — tehát indokolt és hiteles — *monumentálisára*, elkerülendő minden további hosszadalmas méltatást is. Ha belső arányaiban, az életrajzi, a kortörténeti és verselemzési síkok egymásravezítésében talán nem mindennütt harmonikusan megoldott is ez a munka, ha egyes állításai, versértelmezései vitára késztetik is olvasóját: nem a terméketlen filologizmus és a verselemzési divat öncélúan felhízlalt könyve ez, hanem a magyar marxista irodalomtörténetírás elismerésre méltó, nagyszabású teljesítménye. Eppen ezért nem tiszteletkörüket, hanem kritikai elsajátítást érdemel. Csakis ez méltó hozzá. Szabályos ismertetés helyett ezért is vállalkozik ez a cikk inkább arra, hogy különböző — s bizonyosan nem is mindig egyaránt fontos — szempontokból közelítsen e munkához, s kérdezzen rá eredményeire és módszerére.

(MŰFAJ)

Szabolcsi Miklós egyike a módszertani újítások, kísérletezések iránt legfogéko-nyabb irodalomtörténészeknek, s most mégis szabályos, hagyományos, *életrajzi keretű pályaképet* írt? S hozzá olyan ívelésűt, amely a 20-as évek derekának széles társadalom- és kultúrtörténeti, magyar és nemzetközi irodalmi tablóját is egy portré kontúrjai közé sűríti? Kétségtelen, irodalomtörténetírásunknak egy korábbi, 1952 és 1965 közötti szakaszára volt jellemző a pályakép-monográfia (mint irodalomtudományi műfaj) hegemoniája, de ez korántsem lehet érv a műfaj korszerűtlenné mi-

nősítésére. Annál is kevésbé, mert József Attila kapcsán nem áll még rendelkezésünkre filológiai teljességű életrajz.

Emellett tagadhatatlan, hogy művészetünk kiemelkedő egyéniségeinek pályája, életsorsa a műtől, az esztétikumtól ugyan el nem szakíthatóan, de azért tőle akár viszonylagosan önállósulva is „üzen”: emberi példát formál számunkra. Így nem a műnek és az életnek, az alkotói világképnek és az életrajznak az összekeverése ez a műfaj. Ellenkezőleg: e „két oldal” tényleges viszonyának a tisztázását, mindenféle mitizálás trónfosztását is szolgálhatja a pályakép-teljességű életrajzi és irodalomtörténeti szintézis. Az irodalmi alkotás és a művészi életmű viszonylagos önelvűségét ezzel a megközelítéssel is vallhatja, gyakorolhatja egy tudós; ugyanakkor az életrajzról és korképről lemondó esztétikai-poétikai analízis is lehet történeti szemléletű. Mint ahogy persze a kronológiai fejlődéskép egyáltalán nem biztosíték a marxista irodalomtudományi módszer történetiségére, hiszen vezethet pozitivistá szociologizálásba is; s a szinkron poétikai szempontok érvényesítése sem adja már eleve kezünkbe — mivel torzulhat formalizmussá is — a művészi forma tényleges (mert ontológiailag, történelmileg, „tartalmilag” megalapozott és minősített) birodalmának kulcsát.

Ezt a műfaji választást azonban még valami indokolhatja Szabolcsinál, s ez talán a legfontosabb: József Attila lírájának fejlődése nem mutat olyan robbanó diszkontinuitást, mint például Adyé, pályáján — ha vannak is döntő állomások — hiába keressük az *Új versek*hez mérhető határkövet. S ez nem minősítés, csak tény: a József Attila-i költészet és esztétika fejlődésének szervezése, erős feldolgozó-integráló jellege, az Adyéhoz képest rövid, korai, de mégis „extenzívebb” pályakezdetés az életmű sajátosságai felől is hitelessé — de természetesen nem normává — teszi Szabolcsi Miklós monográfiájának kitüntetett módszerét. Ennek — s valószínűleg csakis ennek — révén tudja szemléletesen felvázolni az élet és a mű egyéni karakterét, összetéveszthetetlen értékfolyamatát.

Nem akarom részletezni, csak jelzem: a makóit követő szegedi, budapesti, bécsi és franciaországi hónapokban (1923—1927) József Attila hallatlanul szentív és súlyos megpróbáltatásoknak kitett egyénisége — nem tudok jobb szót: — bámulatos fogékonysággal integrálta a személyes életsorsba, a magatartássá érlelő világnézetbe és a költői én „poétizáló” világába a kisváros és nyugati világváros légkörét; az éhező diák és a „vendégmunkás”, az árva fiú, a barát és az alig viszonzó szeretett férfi életformáját; a szociáldemokrácia, az anarchizmus és a kommunista párt nyújtotta — de a magányt korántsem eleve feloldó — emberi-világnézeti élményeket. S ezzel egyidejűleg: páratlan recepciós készséggel szívta magába — a korábbi adys, Juhász Gyula-i, illetve a nyugatos hatás után — a kassáki aktivizmusban tetet öltő magyar expresszionizmus, a plebejus-népi hangütés, a konstruktivizmus és a szürrealizmus felszabadító, érlelő művészi vívmányait.

Lehetne vitatkozni a műhelymunka nyilvánossá tételének részletességén, a monográfia belső arányain (némileg talán túlírt például a kassáki aktivizmus vagy a konstruktivizmus programjainak bemutatása, egy-egy mellékszereplő kisportréja), de a kitekintések túlnyomó többségét szervesnek, sőt nélkülözhetetlennek érzem: a korabeli európai és hazai fiatal értelmiség életérzésének, lírai alaphangjának szinte történeti-szociálpszichológiai érzékenységgű jellemzése; a franciaországi politikai-társadalmi helyzet felvillantása; a Nietzsche-, a Szabó Dezső- és a Villon-analógia kibontása önálló fejezetként is megáll. S nemcsak tartalmilag meggyőzően, de többnyire olvasmányként is hangulatosan illeszkednek a keresztmetszetszerű fejezetekbe a verselemzések, stílusanalízisek és versváltózat-szembesítések.

(MAGATARTÁS)

Egy irodalomtörténeti monográfiát elsősorban tudományos nővuma, szakmai hiotele, módszerének meggyőző ereje minősít; társadalmi hatékonyságának is ez az alapja. Nem akarok kitérni a stílus, a személyesség, az erkölcsi-emberi „plusz”,

illetve a tudományos módszer objektivitása, dezantropomorf jellege viszonyának a taglására, még kevésbé az e körüli vitákra. Amikor a tudósi magatartásról szólok, ezúttal nem erre az egyébként korántsem mellékes — bár kétségtelenül külsődleges — szempontra gondolok, hanem egy nagyon is szakmai, az irodalmon, irodalomtörténetíráson belüli vonásra hívom fel a figyelmet. Az *Érik a fény* közérthető, olykor felforrósodó, végig tárgyias, de oldott, sőt helyenként diszkurzív hangvétele egy rokonszenves tudósi etika formája.

Szabolcsi Miklós a több évtizede működő „József Attila-tudomány” kollektív eredményeinek nemcsak alapozója, termékeny el-, hanem hálás lekötelezettje is. Nem parafrázál ott, ahol más szövege több és szemléletesebb. Korrektül idézi a vitákban megfogalmazódó eltérő álláspontokat, de nem akar ítélőbíró lenni ott sem, ahol van saját — s többnyire végérvényesen meggyőző, a vitát eldöntő — véleménye. Beszéltetni tudja forrásait — de nem bújik idézetek mögé. Több nézőpont illetékességét vallja, de saját igazságából nem enged. Szintézisalkotásra törekszik — sikeresen —, de nem kikezdehetlenségre és folytathatatatlanságra valamiféle abszolútum nevében. Lenyűgöző szélességű és mélységű nemzetközi és hazai anyagismeretnek van birtokában, de nem rabja, hanem okos gazdája forrásainak és a filológiának. A lábjegyzet nála nem a nagyolás kolonca, nem a klikkszolidaritás és a presztízs hivatkozási obulusa, hanem a *tudomány demokratizmusának* indexe. Publikálatlan főiskolai szakdolgozat, 20—30 évvel ezelőtt megjelent — kevesek által ismert — német nyelvű folyóiratcikk, lektori-baráti megjegyzés és szerkesztői ötlet — mind visszaigazolásban, s nem ki-sajátításban részesül. Ezt a tudósi magatartást hiteles mértéknek érzem a mai irodalomtörténetírásban és a kritikában.

(ÁLLÁSPONT)

Szabolcsi Miklós nem tételt illusztrál 740 oldalon át, hanem anyagot tár fel és elemez. Elmélyedve a költő világában, a kor, a környezet, a nemzetközi és hazai szellemi-irodalmi élet hullámzásaiban, vitáiban, ellentmondásaiban, saját dilemmáit, a következtetések gondjait, a fő, a meghatározó tendenciák felismerésének műhelynehézségeit is megosztja velünk. De ha nem preconcepciózus is, koncepciója azért van, s ezt többször — viták személyes konklúziójaként — egyértelműen ki is mondja. József Attila lírájának, emberi útjának, valamint az ekkor a levelezésben is feltűnő nyíltsággal manifesztálódó világnézetének 1923 és 1927 közötti alakulását, a különböző hatások integrálásának, szerves belsővé tételének közös nevezőjét, „logikáját” Szabolcsi értelmezésében a morális-érzelmi és anarchisztikus lázadástól, a „jóság”-élménytől a tudatos, *osztályharcos forradalmiságig*, a — ha még nem is kiteljesedett, de lényegileg — *szocialista lírai világképig* ívelő fejlődés képezi. Anélkül, hogy ez a kiküzdött emberi-művészi minőség homogénná szürkülne, s radikálisan felszámolná a különböző, akár ellentétes élményi, hangulati, stiláris hatásokat. Minden interpretációnál, összefoglaló ismertetésnél pontosabb azonban az eredeti szöveg:

„Az eddigi pályaképekben 1930-ra helyeztük a költő pályájának politikai fordulátát, a hazai illegális párthoz való szervezeti csatlakozása időpontjával számítottuk politikai tudatossága kezdetét, s ez a köztudatban is így rögződött. Költői érettsége kezdetét pedig korábban erre az időpontra, utóbb 1931-re, a *Külvárosi éj* megjelenése köré tettük. Talán a jövőben árnyaltabban kell fogalmaznunk: nem tagadva, hogy 1930—31 körül költészetében jelentős változás következett be, a marxista gondolati líra új minősége jelent meg, *tudomásul kell vennünk, hogy politikailag már 1926 tavaszától egyre inkább tudatosan marxista, forradalmár volt, s hogy költészete is 1925—26-tól kezdve — olykor a későbbiektől különböző eszközökkel bár — a szocialista költő lírája.*” (566. l.)

S összegezve a konkrét avantgarde-kutatások és az elvi-történelmi viták eredményeit, az ún. izmusok és a szocialista líra viszonyával kapcsolatban is markáns véleményt fogalmaz meg Szabolcsi Miklós:

„Az 1924—27-es József Attila szocialista, sőt marxista—leninista felkészültsége,

tudatossága magasabb fokú volt, mint azt eddig feltételeztük. Nem eszmei tudatosság hiányából, s főleg nem néptől, tömegektől való távolságból nyúlt az avantgarde eszközökhöz. Népközelség, tömegekkel való együttthaladás tekintetében éppen a József Attila-líra avantgarde időszaka mutat fel számtalan megvalósult változatot; az avantgarde költészet és mozgalom egy szárnya mindig is együtt kívánt haladni a néppel. Tegyük hozzá: akik akkor a Szovjetunió felé tekintettek, azok is ezt láhták maguk előtt.

Mivel József Attila és barátai egy *forradalmi*, osztályharcos új művészet formáit keresték, osztoznak abban az általános vélekedésben, amely akkor avantgarde-ot és forradalmi művészetet egyenlőnek tekintett.

A fiatal József Attila természetesen nem lett expresszionista, sem konstruktivista és szürrealista sem. Mindegyik áramlattal megismerkedik, kipróbálja, saját hangjához hasonlítja modorát, egyéni szintézist alakít belőle. Felhasználja azokat a tematikus, gondolati, poétikai eszközöket, amelyekkel saját művét építheti. [...] Az avantgarde-áramlatok mellett a fiatal költő merít a klasszikus magyar költészetből, Atyból, a *Nyugat* lírikusaiból, merít a népdal, népballada forma- és témakészletéből, s mindegyiket felhasználja lírája építésére. Ezek a források, ha úgy tetszik, hatások, indítások ellensúlyozzák, kiegészítik egymást, együtt alkotják legjobb versei anyagát és eszköztárát, mint ahogy nem lett tisztán expresszionista, úgy nem lett tisztán parnasszien vagy impresszionista vagy népies sem; mindig ezek szintézisét kereste, tudatosan is, egy újfajta, személyes forradalmi líra megteremtésére.

Az ő útja is bizonyíthatja, hogy nem az eredet minősít, hanem az eredmény, a líra egészének célzata, tónusa." (733—734. l.)

Az elemzés, a pályakép és a lírai életmű fejlődésének rajza engem meggyőzött ezeknek a következtetéseknek a megalapozottságáról, bár demonstratív egyetértésre vagy vitára csak az illetékes, aki hasonló igényességű és alaposságú kutatásokat tud felmutatni és érvként mozgásba hozni a „pro”, illetve a „kontra” fedezeteként.

Ennek az elméleti-esztétikai vonzatú irodalomtörténeti vitaláncolatnak egyébként nem hiszem — a szerző sem erre hegyezi ki argumentációját —, hogy a pontos évmegjelölés lenne a fő kérdése. Végül is tehát — bár aligha mellékes — nem az a döntő, hogy vajon 1927-től vagy 1931-től tekintjük-e „szigorúan” szocialista költőnek József Attilát. S ma már azért sem kell öltre menni, hogy a szakmai közvéleménnyel, sőt az irodalomértő olvasókkal el lehessen fogadtatni a XX. századi avantgarde művészet baloldali szárnyának pozitív minősítését. Jól érzi Szabolcsi Miklós: nemcsak arról kell meggyőznie vitapartnereit és olvasóit, hogy a hegeli „megszüntetve-megőrzés” értelmében termékenyítő — s ne „bűnbeesési” — periódusnak tekintsük a 20-as évek József Attilájának avantgarde-ihletettségét. Hanem arról is, hogy ez a páratlan lírai recepciókészség nem *általában* egy modern, XX. századi „ontológiai” érzékenység, hanem a kitüntetetten *forradalmi szocialista* nyitottság és távlatosság művészi fedezete.

A művészi érték, esztétikum, illetve a világkép, társadalmi funkció viszonyának még ma sem ritka torz értelmezéseit aligha vonhatja vissza s cáfolhatja ugyanis az az „árnyalás”, amelyik az értékmentés egyébként rokonszenves gesztusával egyrészt szinte minden törekvést megajándékozna a „szocialista” jelzővel, másrészt azt eleve művészetén kívüli, az esztétikai értékteremtés szempontjából külsődleges faktorként kezeli. S e vitákhoz talán ma sincs jobb elméleti forrásunk az *esztétikai gondolkodó, a kritikus* József Attilánál (*Egyszerű énekek; Irodalom és szocializmus; Esztétikai töredékek; levelezés stb.*).

Szabolcsi koncepciójának igazi próbája egyébként a monográfia következő kötete lesz: itt fogja majd behelyezni az érett szocialista lírát a széles irodalmi mezőbe, itt fogja majd szembesíteni (ha nem is mechanikusan hierarchizálni) a kor és személyiség dilemmáinak különböző költői „válaszait”, itt fogja majd elemezni és minősíteni a *kortárs lírai világképek* esztétikailag is releváns eszmei-művészi „vitáit”, „birkózásait”. Mindenesetre jó alapot ad ehhez az *Érik a fény* nyitott, de mégsem parttalan s eklektikus felfogása a szocialista líráról: az ellentmondásokat, az objektum és szubjektum, akár a kommunista politika és az elkötelezett egyén össze-

ütközéseit is bekalkuláló, a korszerű realizmus stílusokat és élményeket szintetizáló képességét hangsúlyozó, de egyúttal a világtörténelmi távlatosság művészi teremtő erejét is tételező irodalomkoncepció.

Az 1927 utáni új — vagy megerősödő — élmények (plebejus-faji radikalizmus, freudizmus, hazai illegális pártélet, szociáldemokratizmus és szektariánizmus, élet-filozófiák stb.) embert, világnézetet és lírai világképét alakító s kikristályosító hatásának elemzéséhez; a modern költőiség kiküzdött (de nem teleologikus) új minőségének — ellentmondásokat sem elhallgató — meghatározásához ez a koncepció s módszer kínál jó szempontokat, elveket. Bizonyos, hogy ez az irodalomtörténeti és műfaj-esztétikai konkretizálás elméletileg is hozzájárul a marxista művészetszemlélet korszerű realizmusértelmezésének gazdagításához.

(VITA)

Egy irodalomtörténeti szakmunkát az is minősít, mennyire ösztönzi olvasóját a saját értelmezés megfogalmazására, mennyire készlet továbbgondolásra és vitára. S ha vannak is fáradtabb lapjai az *Érik a fénynek*, versértelmezéseivel és értékeléseivel — de olykor történeti megállapításaival is — „ellenőrző”, kiegészítő, hangsúlymódosító — tehát az *aktívan* elsajátító, kreatív — magatartásra csábít. Amibe természetesen az egyéni olvasatok szaporítása, a további asszociációk „felelőtlen” felszabadítása — no meg a vitapartner tévedhetősége — is beleértődik. Hadd említsék meg néhányat a magaméi közül.

Meggyőző az 1923—25-ös időszak értékelése, a lírai fejlődés, a stílusintegrálás e két évének mérlege, de hiányolom azért a tipikussá váló élmények, költői motívumok, képzetbokrok (s az ezekből összeálló *világkép* és líraiság) szinkron és diakron elemzését. Azokét, amelyeknek jelentőségét, 30-as évekbeli kibontakozását, de már ekkori genézisét egyébként maga Szabolcsi sem győzi eléggé hangsúlyozni. Az elengedhetetlen volt, hogy a monográfia feltárja a különböző stílus-szemléleti ihleteket és rétegeket, de e két év termése bemutatásának erre a szerkezetre, vezető szempontra építése egy kissé mintha szétszabdalná a korszak líráját, mintha olykor elhomályosítaná a József Attila-i versépítés esztétikai ugrópontját, hiába kapunk néhány ún. nagy versről pompás komplex elemzést s egyetértést kiváltó periódus-összegzést (402—406. l.).

A „történelmi idő” érzetét például a *Nem én kiáltok*, a *Szélkiáltó madár* és a *Veretettvén* (326. l.) mellett több versből — s együtt — ki lehetett volna emelni, így az *Ide újra a szeretet jön* címűből is („Fejünkre tapodták a múltat, / hanem a jövő csak megéri”). Ennek az élménynek az izmosodását — legalábbis ebben a versben — ugyanakkor én nem tekinteném még feltétlenül a második proletárforradalomra való utalásnak, s egyébként úgy érzem, erős itt az adys ihletés is (a figura etimológicák is ezt jelzik). Az *Igaz ember* és a *Kakuk Marci* kapcsán (307—308. l.) az „egyenes gerinc” motívumának korai feltűnésére is érdemes figyelni, ami egyébként csak erősítené e versek Szabolcsi adta értelmezését, de talán még jobban hozzákötne őket a többi korabeli költeményhez. Sőt, mint sajátos — összevetésre buzdító — motívum-előképek, a 30-as évekbeliéhez is. Többször utal Szabolcsi Kaszák descrescendós versépítésének hatására (például 206—211. l.). El tudnám képzelni a fiatalkori versek ilyen szempontú vizsgálatát is, például annak a fokozatosságának a felfejtését, hogy ez a táji-hangulati-érzelmi descrescendó miként telítődik egyetemesebb tartalmakkal, magatartás-példákkal, hogy a versíró helyzet miképp mélyül verhelyzetté, sőt léthelyzetté. A *Szép nyári este van* (378—379. l.) „kiülök szíves küszöböm elé / és hallgatok”-ját én előbbremutatónak érzem, a konstrukti-vista képtechnika mozaikszerűsége, a táj-város-történelem nem elég szerves egymásmellettsége ellenére. Sőt az itt is említett s a könyv elején kitűnően elemzett *Megfáradt ember* utolsó sora („s homlokomra kiülnek a csillagok”) az értelmezési bővítéseket gerjeszti bennem: no nem a vörös csillagra gondolok, de a népmesékből, az egyetemes művelődési közkincsből s a magyar lírából is jól ismert „megjelöltség”,

„kiválasztottság” motívumára annál inkább. Ami ugyan nem cáfolja, nem gyengíti a megpihenni vágyás, a melankólia, a jóság, a feloldódás alaptónusát, de azért több és némileg más is.

A poétikai descrescendó József Attila-i feltöltését és átfunkcionálását jelzi a „várakozunk”, a „készen vagyunk” motívum erősödése is. Említi ezt Szabolcsi Miklós például az *Érik a fény* (383—384. l.) kapcsán is, de — túl azon, hogy szívesen olvastam volna hosszabb elemzést erről a könyvcímadó versről — érdemes lett volna a képzetbokor egész ekkori terjeszkedését is kimutatni. Vagyis éppen azt jellemezni, hogy *miképp* bomlanak szét s *mitől* állnak majd össze új, totálisabb — s immár a szocialista lírai világkép érhálózatát alkotó, esztétikailag s egyúttal világnézetileg is minősített — motívumrenddé a József Attila-i lírai toposzok, poétikai sajátosságok. Hiszen ugyanez a várakozás-motívum (amelyet nem tudnék egyszerűen a „világtörténelmi tudatosság”-gal, a „forradalmi optimizmus”-sal parafrázálni) zárja a *József Attila, hidd elt* és a *Néha szigeteket* is: Szabolcsi szól e záróképekről, de nem használja ki a történeti-világképi analízisek és összevetések lehetőségét.

Említhetnek még több motívumot, érzéstípust, attitűdöt, lírai képet, amelyeknek — mint egy-egy sajátos megközelítésnek — a kibontása, szinkrón és diakrón elemzése tovább gazdagítaná a fiatal József Attila lírájának értését és ismeretét. S talán ezért érzem valamelyest még jelentősebbnek a *Tanítások* szerepét a költő egész életművében. Továbbgondolva Szabolcsi Miklós elemzését (255—266. l.): nemcsak életérzése, jóságétikája, filozofikus kísérlet-volta, előremutató motívumai miatt értékes ez a költemény, hanem sajátos, korai — s persze művészileg nem tökéletes — „szintézisversként” is olvasható. Szinte valamennyi 20-as és 30-as évekbeli toposz, képzet, hangmegütés, motívum együtt van itt egy érdes, de komponálatlanságában is harmonikus, „széténeklés előtti” lírai-gondolati totalitásban.

Egy későbbi periódusra, az 1926-os évre vonatkozik asszociációs kiegészítéseim következő csokra. Néhány ekkori versben Ady lírájának újra erősödő — s a zsengek korszakától eltérő jellegű — hatását vélem felfedezni. A *Jut most elég virágot* (533—534. l.) nem egyszerűen népies modorúnak érzem, hanem inkább egy Ady jakobinus-plebejus-kurucos-proletár verseinek hangvételét is belezengető költeménynek. A *Szeretők lázadásával* kapcsolatban Szabolcsi is céloz Ady-analógia lehetőségére (538: l.): a vers egész zenéje, képrendszere, ritmusvilága engem *elsősorban* Adyra emlékeztet, persze már a sajátos József Attila-i fiatalságélményen átszűrten-áthangszerezten.

S ha óvatosan is, de megkockáztatom: nincs-e mélyebb kapcsolat a *Négyen ugrottunk vízbe* (531—532. l.) és Ady Endre *Négy-öt magyar összehajol* című költeménye között? A József Attila-vers jelenetezésének adysan mitikus tájai, a *bús*, a *könny* s más jelzők, toposzok itteni kulcsszerepe, a többsikű, ellentétező szerkesztéssel kifejeződő paradox életérzés, a vers címe és háromszavas volta s egy sornyi különbséggel azonos hossza persze önmagában még nem perdöntő, de elgondolkodtató. Mintha József Attila „az igaz kritika bús szózatá”-ban megfogalmazódható bírálat lehetősége felől, mintegy a visszajáról villantaná fel más verseinek erőt, kiállást, gerincet sugalló pozitív, állító erkölcsi imperatívuszát, egyúttal sajátos költői vitában is Ady páratlanul szép versével. Talán az is megerősítheti ennek az 1926-os Ady-impulzusnak a feltételezését, hogy tudjuk: József Attila haza címzett 1926-os leveleiben — főleg ezek költészetesztetikai fejtegetéseiben — többször előkerül Ady neve, sőt az 1926. október 15-i, Jolánnak írt levelében a „nagy” és „bús” jelzők adys zenéjét külön ki is emeli. Az életrajz felől alátámasztja ezt a Lesznai Anna-körrel 1926 tavaszán létrejövő kapcsolat, illetve az Ady Endre és Hatvany Lajos közötti levelezés sajtó alá rendezésében való (csak tervezett?) közreműködés. Az Ady-élménnyel — s ezen keresztül Ady forradalmiságával — egész életében „birkózó”, azt lírájában, esztétikai és publicisztikai írásaiban gyakran visszhangoztató és továbbbépítő József Attila feltételezhetően a bécsi hónapokban is — s talán nem véletlenül éppen világnézeti-politikai éréseinek, tudatosodásának felgyorsulásával egyidejűleg — kaphatott egy Ady-dózsist. Ami persze nem jelenti azt, mintha egysze-

rűen Ady szerves folytatójának — s nem egyúttal radikálisan új minőségnek is — tekintenénk József Attilát.

Megjegyzéseim utolsó tömbjeként néhány apró észrevételt még: talán túlzás a *Tavas van! Gyönyörű!* zárását harci riadónak mondani (230. l.). Meggyőzőnek tűnik a *Nagy városokról beszélt a messi vándor*... értelmezése (396. l.), de a második sor („ott az emberek nem ismerik egymást”) vajon mit jelent? Az én olvasatom érdekeségében is jobbnak, gondolatilag-hangulatilag erősebbnek érzi az 1924-es *A távol új és új egeket szórt*, mint négy évvel későbbi átdolgozását, a *Reggelit* (339. l.). S vajon nem előlegezi-e a *Fiatalasszonyok éneke* (520—523. l.) a *Medvetánc* ritmikáját és pajkos évődését?

Némelyik versnél — úgy érzem — jobban figyelniük kellene a műalkotás több-rétegűségére, akár belső „drámát”, „zenei vitát” is rejtő bonyolultságára, mely gyakran egy paradox érzésű, ambivalens, tépelt-tragikus életpillanat költői tárgyiasulása lehet. Inkább ilyeneként olvasom *A világ ha elbujdosat* és a *Csengő* címűeket (527. l.), valamint a két páncélvonal-verseket (*A mennyei páncélvonal* és a *Páncélvonal*: 528—530. l.). Vajon nem segít-e az *Iffjúmunkás* utolsó sorának pávamotívuma árnyaltabban értelmezni *A mennyei páncélvonal* 2. bekezdésének első két soráét („A páncélvonal megdördül haraggal, / de csak a pávák hallják s kitarják rá farkukat kénytelen”)? S végül: azt hiszem, elméletileg nem pontosan tisztázta még ez a monográfia — hiszen ez majd a következő feladata lesz — a groteszk fogalmát; túl sok mindent jelöl ezzel Szabolcsi s talán nem is mindig találóan. Miért lenne groteszk például a *Villámok szeretője*? (297—299. l.)

(IDŐSZERŰSÉG)

Szabolcsi Miklós Érik a fényének tudományos időszerűségéről és jelentőségéről aligha kell hosszan írni. A monográfia eredményei a József Attila-kutatásokat jóval meghaladó mértékben érintik és gazdagítják a XX. századi irodalomról alkotott képet, a 20-as évek hazai és nemzetközi költészetének ismeretét és értékelését. Az *Élet és Irodalomban* kibontakozó vitához („József Attila az irodalom peremén?”) közvetlenül s közvetve is szállítja azt az „adaléket”, hogy a marxista irodalomtudomány, a legújabb kutatások egyáltalán nem mondtak le e századunkban centrális jelentőségű életmű folyamatos elemzéséről. Igaz — s érdemes erre a közelgő 75. évforduló alkalmából is figyelmeztetni — kétségtelenül több és intenzívebb kollektív munkára, az eredmények gyakoribb és frissebb szintetizálására, az eleven kérdések nyíltabb megvitatására lenne szükség.

Van azonban Szabolcsi Miklós monográfiájának még egy aktuális rétege, a mai irodalomnak, szellemi életünknek szóló üzenete. Talán szándéktalanul, de mindenképpen szervesen s nem erőszakoltan, nem kikiabáló tendenciaként. Az *Élet és Irodalom*-beli vitában — de évek óta számos eszmecsereben is — felmerült a József Attila-líra recepciója mai líránkban, különösen a fiatal költőnemzedék munkásságában. Vajon nincs-e napjainkban sajátos társadalomlélektani és művészi időszerűsége a 20-as évek — kegyetlen sorssal és önmagával birkózó; olykor akár „szélsőségesen” ellentmondó társadalmi, nemzedéki, világnézeti, irodalmi és belső élményeket is gyötrelmes-szépen egymásba ötvöző; eszményt, közösséget, autonóm személyiséget kereső és kikristályosító — József Attilájának? Kérdezem: nem éppen erre a József Attilára fogékonyabb-e a mai fiatalság (s fiatal irodalom) az évtizedekkel idősebbeknél; s nincs-e erősebb affinitása most *eziránt* a líra iránt? Mintha ezt, s nem az 1930-as évek verseit érezné e nemzedék magához közelebb? E jelenség *értékelése*, minősítése külön ügy, én most a *tényre* kérdezek.

Mesterkelt analógiákat, áltörténelmi párhuzamokat botorság lenne erőltetni. József Attila kiteljesedett szocialista realista lírája, a harmincas évek nagy gondolati és szerelmi költészete, ez a tragikus mélységektől is érlelt forradalmiság mindig is friss és időszerű marad, s aligha játszható ki a húszas évek „modernizmusának” javára. De gondoljunk csak arra, hogy egy költői hagyomány elsajátítása, szétének-

lése és újraelsajátítása mennyire termékenyen ellentmondásos és egyenlőtlen — s korántsem pusztán irodalmi, irodalomszociológiai, hanem ennél jóval összetettebb — folyamat. A húszas évek József Attilájának olvasókban és alkotókban egyaránt tettenérhető „felértékelődése” (hogy ne lírai példát említsek, hadd utaljak Balázs József—Fábrí Zoltán *Magyarokjára*, vagy a Sebő-, a Tolcsvai- s más együttesek zenei feldolgozásaira stb.) mögött társadalmi, nemzedéki, szociálpszichológiai és irodalmi jelenségek összegeződése motívál.

Irodalmunk — s a különböző tradíciók elsajátításának jellege és üteme — elevenen tükrözi a társadalmi szakaszváltás és az 1945 körül született nemzedék felnöttéválásának 60-as évek végi s főleg hetvenes évekbeli — ellentmondásokat is jócskán felszínre hozó — egybeesését. A társadalmi és nemzedéki váltás egymásravezetülését. Az a tény, hogy minden fiatalnak végül is elsősorban önmagával kell megküzdenie, hogy eljusson — ha el akar jutni — a választott korszerű életmódhoz, értékrendhez, magatartáshoz és világlátáshoz; az a tény, hogy a szocialista társadalomban — még a legkedvezőbb külső és belső történelmi feltételek, még a legjobb világnézeti oktatás esetén is — csak a nyitottság és a termékeny kritikai elsajátítás révén *belsővé élt* progresszivitásnak, forradalmiságnak van hitele — nos mindez különösen érzékennyé tehet széles rétegeket, induló művészeket a húszas évek József Attilájának „életmodellje” és lírája iránt.

Az úgynevezett „hetvenes évek” sajátos társadalmi-kulturális közegében meg lehetőségen szembetűnő, ahogy egy-egy nemzedék, egy-egy réteg, egy-egy személyiség a *szellemi ontogenezis önismereti útját* — ami persze végtelenül egyéni gazdagságú s nem kell hogy szükségszerűen pokoljáró legyen — mintegy *filogenetikusan* éli meg s járja be. Ennyiben lehet talán közvetlen időszerűsége — durva aktualizálás nélkül is — a „mindent megélő”, sokféle hatást *integráló-megszüntető-szintetizáló* József Attilának. A József Attila-i életnek és költészetnek ez a természete — tudom — tovább érvényesül a harmincas években is, de akkor már mégiscsak más keretek között, egy már kiküzdött, elsajátított világkép jegyében. A húszas évek emberiművészi útját éppen az ide eljutás páratlan dinamikája, izzó heve, tragikus megküzdöttsége és intenzív mélysége minősíti.

Mindez — azt hiszem — nemcsak a fiatal József Attila lírájára hangolja rá könnyen a mai olvasót, hanem az ezt a pályaszakaszt hiteles történelmi tanulságokkal feltáró igényes tudományos szakmunkára is. (*Akadémiai Kiadó, 1977.*)

AGÁRDI PÉTER

„Hol a jövő, amiért fájok nagyon?”

TAKÁCS IMRE : KÍSÉRLET, KAVICSOKKAL

Takács Imre új kötetében is nemzedékéhez (őt idézve: korosztályához) szorosan hozzáigazodó, hozzátapadó költőnek mutatja magát. (Korosztályom tiszteletére — mondja egyik versében, s így fejezi be: „állok ősz hajammal, mint zúzmarás akác a virradatban”). Hihetetlen: őszikéit írja tehát irodalmunk nagy nemzedéke — az örökifjúnak gondolt —, mely nemzedék határainak kövére Nagy László, Juhász Ferenc, Sarkadi Imre, Kamondy László, Szabó István nevét írhatjuk többek között. S amely nemzedék — merjem-e állítani? — a mai irodalom „középnemzedéke”. Megvonhatjuk a szomorú mérleget, kérdést nem várva úgy kérdezvén: vékonyult-e